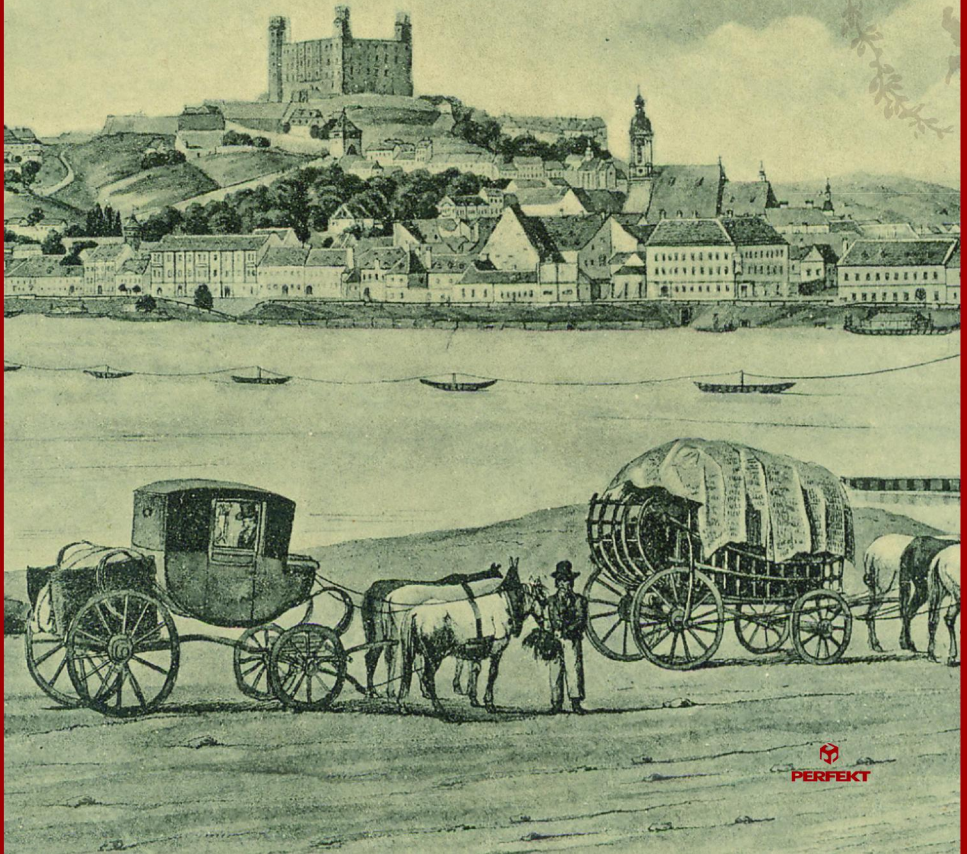

IVAN SZABÓ

Významné osobnosti starého PREŠPORKA

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI
starého
PREŠPORKA

∞ Ivan Szabó ∞

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI
starého
PREŠPORKA

Text © Ivan Szabó

Photographs © Perfekt's archive, archives of Eastern Slovakia Museum p. 29,

Alexandra Cighardová, Eduard Drobny, Vladimír Fecko, village Očová p. 42,

Veronika Sabovčíková, Michal Zika's private collection of historical postcards, Lubor Žák

Design © Veronika Sabovčíková, DTP Perfekt 2018

Slovak edition © Perfekt 2018

Publikáciu z verejných zdrojov podporil **u.** fond
na podporu
umenia

Významné osobnosti starého Prešporka

Veľký výber starých pohľadníc Bratislavy nájdete v predajni ALBUM
na Jégého ulici 10a v Bratislave alebo na www.albumik.sk.

Autor textu: Ivan Szabó

Fotografie: archív vydavateľstva Perfekt, archív Východoslovenského múzea Košice str. 42,

Alexandra Cighardová, Eduard Drobny, Vladimír Fecko, obec Očová str. 29,

Veronika Sabovčíková, súkromná zbierka dobových pohľadníc Michala Ziku, Lubor Žák

Zodpovedná redaktorka: Katarína Trgová

Jazyková redaktorka: Alexandra Cighardová

Grafická úprava: Veronika Sabovčíková, DTP Perfekt

Vydal Perfekt, a. s., Cukrová 14, 811 08 Bratislava, ako svoju 817. publikáciu.

Rok vydania 2018

Prvé vydanie

Tlač: KASICO, a. s., www.kasico.sk

Knihu si môžete objednať vo vydavateľstve PERFEKT, Cukrová 14, 811 08 Bratislava,
e-mail: odbyt@perfekt.sk alebo kúpiť na www.perfekt.sk s 30 % zľavou.

Elektronickú verziu tejto knihy si môžete kúpiť na internetových portáloch
www.martinus.sk a www.dibuk.sk.

ISBN 978-80-8046-899-6

www.perfekt.sk

Posonium, Prešporok, Břetislava, Pressburg, Pozsony, Bratislava – to sú rozličné názvy toho istého mesta, ktoré sa v priebehu rokov menili. Bolo to kráľovské, korunovačné mesto Uhorska a od roku 1992 je to hlavné mesto Slovenskej republiky. Narodili sa v ňom mnohí významní ľudia, viacerí sa do Bratislavy prisťahovali, veľa ich bolo, čo sa sem často vracali či mesto navštevovali. Nejednen z nich našiel miesto posledného odpočinku na Ondrejskom cintoríne či na cintoríne Pri Kozej bráne. Boli to vedci, prírodovedci, fyzici, matematici, kartografi, stavitelia, lekári, fotografi, sochári atď. Každý z nich v meste zanechal stopu, viacerí zanechali stopy po sebe aj inde vo svete. Niektorých rodné domy časom zbúrali, iné zostali a napokon týchto významných ľudí často pripomínajú pamätné dosky či sochy. Časť slávnych osobností predostrie svoje príbehy a svoje osudy aj v tejto knihe.

Autor

SVĚTÁ ALŽBETA UHORSKÁ

(* 7. júl 1207 – † 17. november 1231)

Zázrak s ružami

V Bratislave stojí zaujímavá sakrálna stavba, ktorá upúta svojou modrou farbou. Dokonca aj lavice vo vnútri kostola sú zafarbené na modro. Je to nevelký jednolodový kostol s pristavenou valcovitou vežou, ktorý vďaka prevládajúcej modrej farbe dostal pomenovanie Modrý kostolík. Cirkev s jeho stavbou začala roku 1909 a jeho vysvätenie sa konalo roku 1913. Autorom stavby kostola je architekt Edmund Lechner. Patrónkou kostola je svätá Alžbeta Uhorská, no niekde sa udomácnilo aj pomenovanie svätá Alžbeta Bratislavská. O tom, že táto svätica je patrónkou kostola, svedčí veľký mnohofigurálny obraz nad hlavným oltárom. Jeho autorom je maliar Július Túry. Zobrazuje svätú Alžbetu, ako rozdáva hladným a ubiedeným jedlo. Obraz bol inšpirovaný legendou vraviacou, že Alžbetino milosrdenstvo sa nepáčilo jej švagrovi Henrichovi, ktorý spozoroval, že Alžbeta schováva voľačo v zástere. Spýtal sa jej, čo nesie, pretože ju upodozrieval, že zasa berie potraviny z grófskej kuchyne pre chudobných. „Nesiem tam ruže,“ povedala Alžbeta. Švagor sa chcel presvedčiť, či je to pravda, strhol jej zásteru a skutočne tam namiesto chleba našiel ruže. Stal sa zázrak! Chlieb sa premenil na ruže. Dobrosrdečnosť urobili z Alžbety patrónku žobrákov, chorých, vdov a sirot, prenasledovaných, núdznych, pekárov, čipkárov a charitatívnych organizácií. Spomínané príkoria zakúsila Alžbeta aj vo vlastnom živote. Narodila sa na Bratislavskom hrade, ktorý bol v tom čase sídlom uhorského kráľa Ondreja II. z rodu Arpádovcov. Jej matka Gertrúda pochádzala z Bavorska. Keď mala Alžbeta iba rok, zasnúbili ju s 8-ročným durínskym grófom Ľudovítom IV. Zásnuby nedospelých príslušníkov šľachty v tých časoch neboli zvláštnosťou najmä preto, že si to vyžadovala vtedajšia politická situácia a spájanie majetkov do ešte väčšieho bohatstva. Keď mala Alžbeta 4 roky, prišli vyslanci snúbenca do Bratislavy, aby ju odviezli do sídla snúbencových rodičov z Durínska, na hrad Wartburg. Tam sa mala zoznámiť s tamojšími zvyklosťami a zdokonaľiť sa v dvornej etikete. Roky plynuli a keď mala Alžbeta 14 rokov, na hrade sa chystala veľká svadba. Nevesta žiarila šťastím a ženích

sa tešil z každého jej úsmevu. Bolo jasné, že mladý pár sa miluje, hoci ich sobáš dohovorili bez toho, aby sa mladomanželia v čase zasnub sotva mohli vzhľadom na vek vidieť. Bolo to šťastné manželstvo a narodili sa z neho tri deti. Najstarší bol syn Herman, pokračovateľ rodu. Potom prišli na svet dve dievčatá Sofia a Gertrúda. Sofia sa stala príslušníčkou šľachty a Gertrúda dala prednosť životu v kláštore a v cirkvi je oslavovaná ako blahoslavená. Alžbetina dobrá duša a almužny, ktoré rozdávala chudá-

Rodiskom sv. Alžbety bol Bratislavský hrad

Wartburg

kom, sa Ľudovítovým rodičom nepozdávali. Syn musel manželku často pred rodičmi brániť. Niekedy polovážne či položartom vyhlásil: „Buďte radi, že nedá chudobným naše sídlo vo Wartburgu.“ Alžbetiným vzorom v starostlivosti o chudobných bol František z Assisi. Traduje sa, že na konci života vstúpila do františkánskeho rádu. Roku 1227 sa uskutočnila krížová výprava, ktorej sa zúčastnil aj Alžbetin manžel Ľudovít. O niekoľko mesiacov však prišla do Wartburgu smutná správa – Ľudovít na výprave v južnom Taliansku ochorel na mor a jeho mladý život sa skončil smrťou. Alžbeta sa stala vdovou s tromi malými deťmi. Nepriateľstvo príbuzných voči Alžbete sa po odchode manžela na druhý svet zostrojilo. Iniciátorom zloby sa stala Ľudovítova matka, ktorá na hrade uchopila moc pevne do svojich rúk. Každá charitatívna pomoc zvyšovala hrubosť a zášť voči neveste. Nadávky a vyhrážky boli na dennom poriadku a nenávisť voči Alžbete sa zo dňa na deň stupňovala. Napokon ju švagor Henrich prinútil opustiť hrad. Vyhlásil, že svojím správaním stratila nárok na dedičstvo po manželovi a že nedopustí, aby si deti pri odchode z hradu zobrala so sebou. Alžbeta zostala osamotená pred bránami

Wartburgu. Mohla prenocovať u dobrých ľudí, no to neriešilo jej budúcnosť. Napokon sa jej ujal mních, spovedník a kazateľ, františkán Konrád, ktorý jej ponúkol strechu nad hlavou v marburskom kláštore. Tento františkán vymohol od Alžbetiných príbuzných aj časť dedičstva. To však Alžbeta minula na výstavbu malej nemocnice, kde si nechala pre seba iba malú

Alžbeta sa stala patrónkou chudobných a chorých, o ktorých sa starala

Modrý kostolík krátko po jeho dostavani

izbietku. Potom sa venovala iba chorým. Bola k nim príjemná, usmiata a modlitbou im dodávala vieru v uzdravenie a možno aj trochu optimizmu v neľahkých chvíľach choroby. Keď sa o životnom osude svojej dcéry Alžbety dozvedel jej otec Ondrej II., navrhol jej, aby sa vrátila do Uhorska. Lenže Alžbeta mu vtedy odkázala: „Tento život v službe chudobným som si vybrala sama.“ Nezištná pomoc obetavej Alžbety trvala do roku 1231. Vtedy ochorela aj mladá samaritánka. Choroba sa stupňovala a nebola nádej na vyzdravenie. V posledných chvíľach Alžbetinho života stál pri nej spovedník páter Konrád. On sa o tých chvíľach vyjadril nasledovne: „Spýtal som sa, čo s majetkom a nábytkom. Všetko patrí chudobným, vravela. Prosila ma, aby som všetko rozdal okrem chatrných šiat, ktoré mala oblečené a chcela byť v nich pochovaná. Potom prijala Pánovo telo... Nakoniec v hlbokoj nábožnosti odporúčala Bohu všetkých, čo boli pri nej a ako keby sladko zaspala, vydýchla naposledy.“ Zomrela ani nie 24-ročná. Chýr o Alžbetinej zbožnosti a obetavosti sa dostal aj na pápežský dvor v Ríme. Štyri roky po Alžbetinej smrti ju pápež Gregor IX. vyhlásil 1. júna 1235 za svätú. Traduje sa, že to bola jediná žena z uhorských panovníckych rodov, ktorá netúžila po svetskej sláve. Možno treba ešte doplniť, že okrem Modrého kostolíka v Bratislave je svätej Alžbete zasvätená aj najväčšia sakrálna stavba na Slovensku Dóm sv. Alžbety v Košiciach. Modrý kostolík nájdeme aj mimo Bratislavy. Od roku 2006 stojí miniatúrny exponát v Bruseli pod Atómom na výstave Mini Európa.

Dóm sv. Alžbety v Košiciach

JOHANNES MÜLLER REGIOMONTANUS

(* 6. jún 1436 – † 6. júl 1476)

Vedec z Academie Istropolitany

Kultúru mesta vždy zvyšovalo školstvo, predovšetkým univerzita. Aj bratislavský magistrát túžil po takomto povýšení. Dostalo sa mu ho od uhorského kráľa Mateja Korvína, ktorý pochádzal z rodu Huňadyovcov. Po nástupe na trón ho čakalo niekoľko vojen, napríklad bojoval proti Janovi Jiskrovi z Brandýsa, proti Osmanskej ríši, Českému kráľovstvu i proti Viedni. Krátke prestávky medzi rinčaním zbraní mu umožnili trochu sa nadýchnuť a venovať sa aj iným veciam, ako je boj. Realizoval viacero reforiem v štátnej správe. Okrem iného založil aj Academiou Istropolitanu, prvú univerzitu v Uhorsku. V tom čase bolo zvykom, že ak chcel panovník založiť univerzitu, musel si pýtať povolenie od pápeža. Roku 1465 sa s takou žiadosťou obrátil na pápeža Pavla II. práve Matej I. Korvín. Z Ríma prišla kladná odpoveď vo forme buly. Povolenie bolo adresované ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitézovi. Pápež vyslovil požiadavku, aby nová škola bola zriadená podľa vzoru vysokej školy v talianskej Bologni. V čase vzniku bratislavskej univerzity sa väčšina univerzít v Európe zaoberala „duševnými vedami“, prírodoveda bola nechceným dieťaťom, nuž ani v Prešporke sa jej nejako zvlášť nevenovali. Academia Istropolitana mala sídlo na Ventúrskej ulici v dome, ktorý patrila Štefanovi Gmaitlovi. Keďže ten zomrel bez dedičov, podľa vtedajšieho práva sa novým majiteľom domu stal kráľ. Prestavba budovy pripadla na mesto a nové školské zariadenie privítalo študentov roku 1467. Na slávnostné otvorenie univerzity prišli aj viedenski profesori. Kancelárom univerzity sa stal ostrihomský arcibiskup Ján Vitéz, jeho námestníkom prešporský prepoš Juraj Schönberg. Členmi profesorského zboru boli napríklad poľský profesor Martin Bylica, Mikuláš Schricker, Ján Gattus; z viedenskej univerzity prišli prednášať Vavrinec Koch a Matej Gruber. Podľa všetkého najvýznamnejším pedagógom Academie Istropolitany bol astronóm a matematik Johannes Müller Regiomontanus, ktorého považujeme za priekopníka novej astronómie. Vedec sa narodil roku 1436 v Königsbergu pri Koburgu v Bavorsku. Podľa rodiska používal aj latinskú formu svojho priezviska Regiomontanus. Študoval na univer-

zite Lipsku, odkiaľ roku 1450 prešiel na viedenskú univerzitu. Počas štúdia vo Viedni mal na neho veľký vplyv vynikajúci astronóm a matematik Georg von Peurbach. Dvojica sa osobne poznala s viedenským pápežským legátom a učeným gréckym humanistom kardinálom Basiliom Bessarionom. Tento konvertoval z gréckokatolíckej na rímskokatolícku vieru a stal sa nikejským biskupom. B. Bessarion sa zaujímal o astronómiu. To ho priviedlo na myšlienku preložiť z arabčiny do gréčtiny vynikajúce astronomické dielo Klaudia Ptolemaia *Megale syntaxis* (Veľká skladba). Tento preklad upozornil astronómov na zastaranosť Alfonzínových tabuliek a na nevyhnutnosť reformy juliánskeho kalendára.

Po skončení viedenských štúdií odišiel Regiomontanus do talianskej Basiliom na univerzite. Po krátkom čase sa však astronóm opäť vrátil do Viedne. Po Peurbachovej smrti sa Regiomontanus pustil do prekladu knihy *Megale syntaxis* do latinčiny. V súvislosti so štúdiom tohto diela napísal Regiomontanus prvé moderné dielo o trigonometrii nazvané *De triangulis omni modis libri quinque* (Päť kníh o všetkých druhoch trojuholníkov). Pre bratislavskú univerzitu získal Regiomontana ostrihomský arcibiskup a kancelár kráľa Mateja Korvína Ján Vitéz. „Obdobie, charakter a intenzita pôsobenia J. Regiomontana ako profesora na Academii Istropolitane nie je zatiaľ celkom jasná, lebo chýbajú o tom aj historické pramene,“ napísal historik Ján Tibenský. Podľa všetkého robil v Bratislave 28. a 29. apríla 1467 pozorovanie planét Mars a Jupiter a na jeseň toho istého roku sa zdržiaval v Ostrihomskom hrade v sídle arcibiskupa a kardinála Jána Vitéza.

Na Vianoce dokončil tabuľky výpočtov dráh planét a výpočty na „stanovenie hraníc tzv. astronomických domov Tabulae directionum...“ Pri týchto prácach mu pomáhal ďalší astronóm z bratislavskej univerzity Martin Bylica. Roku 1468 pôsobil J. Regiomontanus na dvore kráľa Mateja v Budíne. Napriek tomu sa podľa všetkého astronómia na Academii Is-

Prednáška na stredovekej univerzite

tropolitane učila. Nasvedčoval by tomu astronomický kódex uložený v Budapešti, ktorý je z rokov 1464 – 1471 a o ktorom odborníci predpokladajú, že sú v ňom zahrnuté práve Regiomontanove prednášky z Academie Istropolitany. V tomto čase sa učenec venoval aj popisovaniu súčasných a antických astronomických prístrojov, ako boli napríklad albion, glóbus, astroláb, slnečný kvadrant, cylindrum a Hypparchovo pravítko. Ešte pred príchodom do Bratislavy skonštruoval nejaké prístroje na matematicko-astronomické použitie. Niektoré z nich si pravdepodobne priniesol do Bratislavy. Mnohé si vyrobil sám a niektoré podľa jeho návrhu vyhotovil viedenský dominikán, vynikajúci mechanik Hans Dorn.

Na začiatku 70. rokov 15. storočia vyvrcholila v Uhorsku vnútropolitická kríza, ktorej dôsledkom bolo sprisahanie proti Matejovi Korvínovi. Do sprisahania bol zapletený aj hlavný prorektor Academie Istropolitany, kancelár a arcibiskup Ján Vitéz. Kráľ ho dal zatknúť a Ján Vitéz roku 1672 zomrel. Tým sa začal aj úpadok univerzity. Regiomontanus sa rozhodol Uhorsko opustiť, no ešte predtým venoval kráľovi Matejovi svoje astronomické dielo *Tabulae primi mobilis* (Tabuľky primárnych pohybov). Usadil sa v Norimbergu, kde ako vlastník jednej z prvých európskych tlačiarň vydával matematické a astronomické spisy. Vydal *Deutscher Kalender* (na roky 1475 – 1530), v ktorom bolo veľa astronomických údajov, ale predvídal tam aj zmenu juliánskeho kalendára. Regiomontanov koniec bol veľmi nečakaný. Pápež ho pozval do Ríma a smrť ho tam zastihla ako 40-ročného v lete roku 1476. Po Regiomontanovi je pomenovaný lunárny kráter, asteroid a dokonca aj astronomický časopis *Der Regiomontanusbote*.

Budova Academie Istropolitany

JÁN LIPPAY

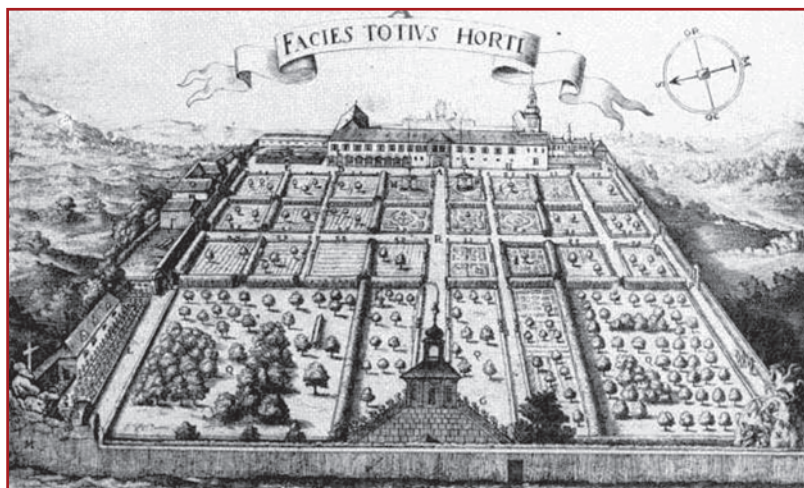
(* 30. jún 1606 – † 2. jún 1666)

Najkrajšia záhrada

Šľachtic a statkár Ján Lippay st. splodil s manželkou Máriou Landovičovou-Šeréniovou štyroch synov. Každý potomok mal svoj životný príbeh, svoj osud. Čo ich spájalo, bolo rodisko. Všetci sa narodili v Prešporke. František bol vysokoškolský učiteľ, Gašpar krajinský hodnostár, Ján ml. zasa poľnohospodár... Najväčšiu kariéru spomedzi bratov dosiahol Juraj, ktorý študoval v Bratislave, vo Viedni, v Grazi a v rokoch 1621 – 1625 na nemecko-uhorskom kolégiu v Ríme. Stal sa z neho cirkevný hodnostár. Po stupienkoch kariérneho rebríčka sa vyšplhal až na ostrihonského arcibiskupa a uhorského prímasa. Hoci arcibiskup sídlil v Ostrihome, bolo zvykom, že mal aj letné sídlo. A to chcel mať arcibiskup a uhorský prímás Juraj Lippay práve vo svojom rodisku v Prešporke. Vybral si pozemok Františka Forgáča, v tých časoch kdesi za mestom, tam, kde sa plahočili vinohradníci a dorábali chutné víno. Dnes by sa palác a záhrada dala lokalizovať v priestore medzi Štefanovičovou, Štefánikovou, Spojnou ulicou a Námestím slobody. Arcibiskup a prímás mal vlastnú predstavu o letnom sídle a o záhrade, ktorá by palác obklopovala. Chcel, ako často vravel, vybudovať „pozemský raj“. Skutočne sa mu to podarilo. Záhrada bola vyvinutá podľa talianskeho vzoru. Celá bola obohnaná múrom. V záhrade rástli okrem domácich aj cudzokrajné rastliny. Z honosných fontán striekala voda privedená do záhrady z horských prameňov Malých Karpát. V záhrade púťali pozornosť umelé jaskyne a vo veľkom bazéne sa kúpali kone. Vrcholom úžasu bol dvojpodlažný pavilón na východe. Jeho steny murári obložili kamennou mozaikou. Prúdy vody pri pavilóne striekali a poháňali akýsi hudobný nástroj podobný organu. Na streche paláca sa týčili sochy a z nich vytryskovala voda do veľkej výšky. V severozápadnom rohu záhrady stáli pustomníci so sochami, v juhozápadnom rohu stál Parnassus. Na severnej stene záhrady bol postavený skleník na zakrytie. Roku 1658 navštívil arcibiskupskú záhradu člen sasko-weimarskej delegácie J. Müller a napísal, že „aj keď arcibiskupský palác nie je priamo v meste, je vzhľadom na postavenie a kniežací titul ostrihonského arcibiskupa

krásny a dôstojný... Záhrada je rozdelená na 24 menších a 3 väčšie záhony plné cudzokrajných kvetov. Na niektorých záhonoch sú vysadené aj ovocné stromy rozličných odrôd a sú v nich umiestnené stĺpiky s ozdobnými farebnými guľami vo veľkosti malej tekvice.“ J. Müller zaznamenal ešte, že videl v červených nádobách so zelenými obručkami vysadené granátové jablká, citrónovníky, pomarančovníky, vavríny a pod., spolu 167 stromov a ďalších 780 rastlín v hlinených nádobách. Návštevníkov jaskyne s labyrintom, kde boli sochy lesných bôžikov a krivé zrkadlá, prekvapili nečakané prúdy vody, ktoré vystrekovali zo skrytého potrubia zabudovaného v stene. Uprostred jazera stála pieskocová socha sv. Juraja zápasiaceho s drakom v skutočnej veľkosti. Pravda, toto všetko by sa arcibiskupovi Jurajovi Lippayovi sotva podarilo, nebyť jeho šikovného a nadaného brata Jána. Ten študoval najprv v rodnom meste a potom vo Viedni, kde roku 1624 vstúpil do jezuitskej rehole. Učil biblické jazyky na univerzite vo Viedni a v Grazi. Bol rektorom kolégia v Rábe (Győr) a v Užhorode, prefekt kňazského seminára vo Viedni aj v Trenčíne a šľachtického konviktu v Trnave. Tento pestrý bratov život arcibiskup prerušil a z Užhorodu ho povolal do Prešporka, aby z neho spravil správcu arcibiskupskej záhrady pri letnom sídle. Jezuita Ján Lippay bol vedec, ktorý sa zaujímal o poľnohospodárstvo a vedel, že literatúra z tohto odboru v Uhorsku chýba. Preto sa pustil do zostavenia

Arcibiskupská záhrada v Prešporku

kalendára, v ktorom radil, ako majú roľníci postupovať pri prácach na poli, čo majú robiť každý kalendárny mesiac. Dielo sa volalo *Calendarium oeconomicum perpetuum* (Večný hospodársky kalendár). Všetci spis považovali za praktickú príručku. J. Lippay v kalendári opisuje poľné, záhradnícke, ovocinárske, vinohradnícke práce, uvádza agrotechnické termíny, zaoberá sa vtáčníkárstvom, lovom, rybárstvom a včelárstvom. Mnoho miesta v kalendári zaberá aj rozvrh prác pre čelad. Ďalej uvádza návody na prípravu liečivých odvarov, masť, radí, ako hľadať prameň vody... Uverejňuje astrologické korelácie, pranostiky a pod. Ján Lippay v závere kalendára napísal: „Keďže však väčšia časť tohto kalendára slúži záhrad-

Socha sv. Juraja dnes stojí na nádvorí Primaciálneho paláca